

SZÁVAI GÉZA

KIÚT A SZÓHOZ

1. „A beszéd aktusán belül élünk. De ne tételezzük fel azért, hogy a verbális keret az egyetlen, amelyben a lélek folyamatai és önkifejezése elképzelhető.”

Az idézetet George Steiner *Egyre távolabb a szótól* című, szerte a világban sok szellemi vihart kavaró esszéjéből vettem. Annyit máris hozzátennék: a verbális keret valóban *nem egyetlen keret* lelki folyamataink (és gondolkodásunk) kifejezésére, ám mégis, mindmáig a legfontosabb, hiszen minden ember számára – általánosan – adott. A legdemokratikusabb, legátfogóbb közvetítője, egyáltalán: közege lelki és szellemi életünknek. A „beszéd aktusán belül élünk”, egészen egyszerűen: léteünk.

Történelmileg tényleg a nyelv (a nyelvi kommunikáció) volt a mindent bekebelező és kifejező eszköz: „A matematika szimbolikus jelrendszerének megvan a maga hosszú, fényes történelme, de még a matematika is a verbális tételek egyfajta gyorsírása volt, amelyet nyelvi leírás formájába lehetett áttenni, s azon belül kapta meg jelentését. A matematikai gondolkodás, néhány fontos kivétellel, oda volt horgonyozva az anyagi világ tapasztalatai viszonyaihoz. Ezeket viszont a nyelv rendezte és szabályozta. A tizenhetedik századtól kezdve ez nem általános többé, és elkezdődött egy forradalom, amely örökre átalakította az ember viszonyát a valósághoz, és gyökeresen megváltoztatta gondolkodásának formáit.”

Azóta, vallja Steiner: „a matematika nem függő jelrendszer, nem az empiria eszköze többé. Elképesztően gazdag, összetett és dinamikus nyelvvé válik. És ennek a nyelvnek a története a fokozódó lefordíthatatlanságé.”

A nagy matematikai teljesítmények „...saját nyelvet kívánnak és fejlesztenek ki, amely éppoly sokrétű és választékos, mint a verbális érintkezés. S ezek és a szokott nyelv között, a matematikai nyelv és szó között, a hidak mind gyöngébbek, míg végül leomlanak.”

Ugyanezt állítja szerzőnk az egzakt tudományok többi ágairól, fizikáról, kémiáról is. Következtetése: „...a tizenhetedik századig a nyelv átfogta szinte a tapasztalás teljes körét és a valóság egészét, ma már ennél lényegesen szűkebb területet fog csupán be. Nem fejezi ki, és nem fogalmazza meg többé a cselekvés, a gondolkodás és az érzelmi élet valamennyi lényeges megnyilvánulását. Az elmélet és a gyakorlat nagy területei ma már olyan, nem verbális nyelvekhez kapcsolódnak, mint a matematika, a szimbolikus logika és a kémiai vagy elektronikus viszonylatok formulái. Más területek a nonfiguratív művészet és a konkrét zene

sublinguáihoz vagy antilinguáihoz kapcsolódnak. A szavak világa összeszuszorodott.”

A „szavak világáról” állítottakat pedig (következtesen és kétségbeesetten!) az irodalomra is kiterjeszti George Steiner.

2. Két okból idézgettem ilyen bőven George Steiner esszéjéből. Egyrészt azért, hogy gondolatmenetének előjelét (hogy matematikai nyelven fejezzem ki magam) negatívról pozitívrá cseréljem – a másik okra pedig hadd derüljön fény valamivel később.

Steiner aggálya nem indokolt. Magyarázható persze: arány- és egyensúlyvesztéssel, azzal, hogy elfelejt vagy elfed létező vagy sejlő kapcsolatok; részizgazságokat abszolutizál. Pontosabban: evidenciaként kezel, általános érvényre emel rész- vagy féligizságokat. Tévedésig menően.

Az egzakt tudományok jelentősége, fontossága tagadhatatlan. De ez a tény nem fordítható a szavakon alapuló kultúra ellen. Nem érdemes felállítani és elfogadni téves hierarchiakat. A 20. század, sajnos, bővelkedik az effélékben. És, sajnos, kevés erőfeszítés történik a köd oszlatására.

„...a valóság sarkalatos összefüggései ma már a verbális nyelven kívül kezdődnek. A matematikusok tudják ezt” – írja, majd egy matematikust idéz: „Geometrikus és később tisztán szimbolikus felépítésénél fogva (...) a matematika lerázta a nyelv bilincseit ... és a matematika manapság hatékonyabb a maga intellektuális világának szférájában, mint a *szánalmas állapotban lévő modern nyelvek*, sőt, mint a zene is a maga területén” (kiemelés tőlem Sz. G.)

Matematikusunknak igaza van. Ameddig – abszolút érthetően! – (még ha kissé a „közönséges” nyelvet lesajnáló göggel is) külön szféráról beszél.

A „szférák” és „területek” egymáshoz való (hierarchikus) viszonyításánál azonban „megállj!”-t kell kiáltanunk.

Mióta világ a világ (nem csupán a tizenhetedik századtól errefelé) a különféle diszciplínák saját(os), hatékony eszközöket kerestek.

A görög számrendszerben például a számokat betűkkel jelölték; egy vonal jelezte fölöttük, hogy nem szóról, hanem számról van szó. „Ez a számrendszer az aritmetikai műveletek szempontjából teljesen használhatatlan. Örök rejtély marad, hogy Arkhimédész hogyan tudta a körrel kapcsolatos bámulatos számításait ebben az ügyetlen számrendszerben elvégezni” – írja a matematikus Lánosz Kornél.

*...minden
lényeges tudás
átömlik a szavak
világába...*

Természetes tehát és fontos (és ősrégi szükség) az egzakt tudományok külön nyelvének kimunkálása.

És azt hiszem, fölösleges bizonygatni, hogy a szótól való távolodás (elvben és lényegében) nem a verbális közlésmód ellen vagy annak rovására történt.

Az egzakt tudományok külön, sajátos szférába fejlődése nem a szavak elleni csatározás története. Az egzakt tudományok nem a szavaktól hódítottak el valamit, hanem a világ új, ismeretlen arcát cserkészték be; és történt mindez a szavakért is! Hiszen: „a beszéd aktusán belül élünk”.

Az egzakt tudományok fejlődésével együtt a szavak világa nemhogy összezugszorodott volna, hanem ellenkezőleg: kitágult. Ahova Steiner rendkívül hatásos tanulmánya negatív előjeleket tett, oda vissza kell állítanunk a pozitívakat.

A negatív előjeleket szóró kétségbeesés itt-ott érthető (ha nem is érthetünk vele egyet), egészében azonban nem; a konkrét példákat pedig régen megcáfolta a valóság.

Az egzakt tudományok jelei és a szó világa között leomlottak volna a hidak? Ugyan. Gazdagító, dimenziótágító kapcsolatok keletkeztek. Megszakítatlan és állandóan fokozódó az erőfeszítés: a szavak világába (mely a legtágasabban értelmezhető emberi világ) ömlesztetni mindazt, ami a különféle diszciplínákban felhalmozódott.

Einstein elméleteit többen is siettek a „szavak közkinccsévé” tenni (Daniel Berthelot, Lucien Fabre) – sőt, maga a nagy fizikus is többkönyvnyi erőfeszítést tett ilyen irányban.

Steiner állítása: „a valóság alapvető tényei – a relativitás tér-idő kontinuitása, minden anyag atomos struktúrája, az energia hullám- és részecske állapota – a szó útján immár nem hozzáférhetőek” – egyszerűen tévedés. Például James Jeans kitűnő könyve, *Az új világkép* mindezt szemléletesen, szavak útján teszi érthetővé.

Minden lényeges tudás átömlik a szavak világába. Mióta világ a világ. A középkor tér- és időképzetei nemhogy benne vannak a kor irodalmában, hanem szinte onnan kell kibányászni őket.

Manapság, ha nem is ennyire láthatóan, de sejtetően ez a helyzet, és a remény, hogy a kor utoléri önmagát – töretlen.

Hiszen van valami közös minden diszciplínában, amit emberi elme művel: *képzelet és logika*. Ezek csatornáin válik újra és újra koherenssé a lét. Jeans nagyszerű könyvében e két képességre támaszkodva alkotja meg – szóban! – az „új világképet”.

Szinte hihetetlen, hogy egy-egy kor szellemi termékeiben mennyire azonos, hasonló képzelet és logika moco-rog. Ez a „moco-rógás” pedig nemhogy zsugorítaná, hanem állandóan tágítja a szavak világát. Szinte automatikusan, szinte észrevétlenül szívznak fel mindent (?) a szavak és a szavak művészete, az irodalom. Hogy a példa se hiányozzék: ki tudja, hogy

évszázadokon át hány tucat verset hallottunk, olvastunk a pacsirta daláról. Nos, én idemásolok néhány sort egy 1965-ben írt költeményből:

Pacsirta zeng a magasban, gyűrűzik
hangjától a levegő; lüktető
köröcskék pengetik a nap
feszes sugarait!
(*Kányádi Sándor: Pacsirta*)

Kell bizonygatni, hogy ez a pacsirta-vers csak a hang hullámszerű terjedésének „közkinccsé” válása után születhetett meg így – ennyire „fizikusan” és mégis költőien?

A kérdés, nyilván, költői.

3. A költő Csoóri Sándor is beszámol arról, hogy milyen döbbenetet váltott ki benne Steiner tanulmánya: „azt éreztem, ha bármilyen igaz is a helyzetelemzés, nem szabad elfogadni. Ekkor írtam *Közeledés a szavakhoz* című, rövid vallomásomat.” Ebben a vallomásban olvasom: „Kimondom... végigmondom a szótárt (...) mindegyik szóban ott vagyok én is (...) Szavak, utolsó esélyeim s utolsó akadályaim! Veletek kell újramezdenem mindent (...) Mit jelentetek pőrén, kihívóan, megfosztva a látszatoktól, visszaélésektől – nekem, másoknak, mindenkinek?”

Költő számára ez a kiút, ha elfogadja Steiner helyzetjelentését; vagy: ez az út, ha nem fogadja el, de figyel jelzéseire. Mindenképpen: újra kell értékelnünk a szót, a költői szót is, hogy az új helyzetbe került szó fenntarthassa és megsokszorozhassa esélyeit a szellem világában.

Az irodalom, az igazi, korszerű irodalom, esztétikum sokat nyerhet, keveset (kevés fontosat) veszíthet.

A szó új kultúrájának megerősítésében (vagy akár: védelmében) kapóra jön a kiút-kereső Csoóri számára a népköltészet: „Nézzük meg saját szemünkkel is, melyet a XX. század legkülönfélébb sugárzású lámpái edzettek meg – biztat Csoóri – a népköltészetet.” És kiderül, hogy benne van – szellemében és csírájában – a modern költészet minden sejtése, vívmánya, egészen egyszerűen: gondolkodásának és ösztöneinek szerkezete, modellje.

„A népi kultúra – vallja Csoóri – (...) a létváltozatoknak végsőkéig lecsiszolt mintáit görgette...”

Ezért lehet a „népdal földrajzilag meghatározható helye a mindenség”. Lényege: az egyetemesség.

A népköltészetben a szó: illúziótlan, a létet faggatja, nem célja vigaszt fakasztani. Benne nem a „mese, a képzelet, a sóvárgás aranyával befuttatott igazságérzet vakít a valóság helyett.”

A népballadában Csoórit a „szembenézésnek, a bűn felvállalásának

(...) dermesztő aranszabálya” ragadja meg, az, hogy „a balladák elsősorban azt érzékeltetik, hogy az emberi lét problémái milyen hatalmasak.”

Minket pedig a szó táguló világába vetett hitünkben (= tudásunkban) erősít.

4. George Steiner (esszéjében) idéz egy remetét, aki arra buzdít: nem kell hinni a nyelvben, mely fátyol csupán. S alábbi kérdésen merengve, tanítványa „a szóról való lemondást” gyakorolja: „Tudod-e, hogyan szól két tenyér, ha csattan. Vajon hogyan szól egy tenyér, ha csattan?”

A kérdés abszurd: hogyan csattan egy tenyér önmagában? – ezen gondolkozva lemondanánk a nyelvről? Távolodnánk a szótól? Inkább közeledünk a szó „visszájához”, a csendhez. A nyelv felvevőképessége nem szegényít, hanem gazdagít. A csattanás dimenziója tágul az abszurdal, az abszurdban.

A fenti sémára emlékeztető – de egyáltalán nem sematikus – Böződi György-vers is jó (humoros) példa lehet:

Jaj, ha én
úgy tudnék fütyülni,
mint például
a gyorsvonat,
nem adnám oda semmiért
magamat,
folyton csak futnék és fütyülnék,
és soha bele se ülnék.

5. „Egyre távolabb a szótól?”

A lehetséges válasz: közeledés a szavakhoz. Egyre közelebb kell férkőzni a hiteles szavakhoz, melyeken megszólal a lét. Ahol (drámai példaként) emígyen is szólhat egy tenyér, ha csattan:

„Mondd el, mit éreztél, mikor apádat kellett pofon ütnöd, mert az élet tartós nyomorúságából csak annyit értett meg, hogy anyád az oka mindennek. Se kormányok, se jégverés, se gyávaság, se hadifogság, se hazug idézések, semmi – csak egy másik ember.”

Hogy egy tenyér önmagában hogyan csattanhat – azon is érdemes lehet elmerengeni. Csak kissé eltávolodunk a cselekvéstől.

Ahol egy tenyérnek az apa arcán kell – mert kell! – csattannia, ott élet, súlyos valóság van. Amit a szó igazságvesztés terhe alatt vállal. „Mondd ki...” Ezért ma is, továbbra is kiút vagy út (mindegy): egyre közelebb a hiteles szóhoz.